

NARONA - PROJEKT UREĐENJA ARHEOLOŠKOG LOKALITETA S MUZEJSKIM PAVILJONOM

EMILIO MARIN □ Arheološki muzej, Split

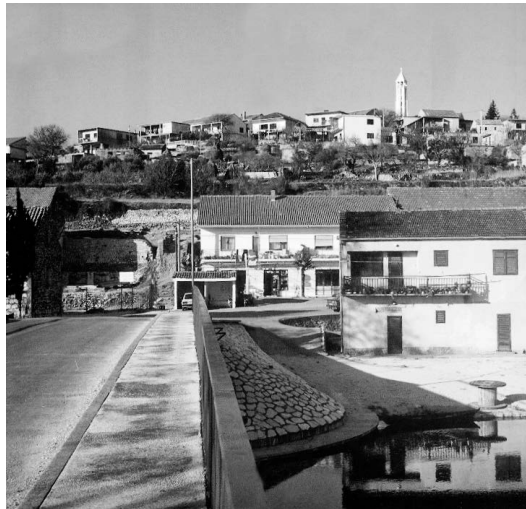
IM 33 (3-4) 2002.
TEMA BROJA
TOPIC OF THIS VOLUME

Nova hrvatska muzejska
arhitektura
New Croatian Museum
Architecture

U Hrvatskoj postoje brojni arheološki lokaliteti koji se istražuju već od 19. stoljeća. Na mnogim lokalitetima sudjelovali su ne samo hrvatski već arheolozi iz drugih europskih centara, primjerice Beča, Pariza, Londona i Rima. U proteklih nekoliko godina Ministarstvo kulture Republike Hrvatske poklonilo je punu pozornost razvoju tih lokaliteta. Osobito se ističu oni na jadranskoj obali, od kojih je na vrlo primjeren način uređen lokalitet Arheološkog muzeja Istre u Puli - antički Nezakcij.

Arheološki muzej u Splitu, kao najstariji hrvatski muzej, skrbi o tri vrlo značajna lokaliteta: Saloni (Solinu), Issi (Visu) i Naroni. Salona je najveći hrvatski arheološki lokalitet, koji ima zaštićenu najveću površinu, u okviru koje se nalaze uređeni i prezentirani brojni arhitektonski sklopovi (episkopalni centar, Manastirine, Marusinac, amfiteatar itd.). Muzej se zalaže već niz godina za ograđivanje cjelokupne arheološke zone i time njezino definitivno očuvanje, kao i za dodatno vrednovanje glavnog ulaza u tu zonu, koji se nalazi na Manastirinama, gdje je i muzejska zgrada Tusculum. Međutim, posebna pozornost u proteklih desetak godina polaže se i na uspostavljanju arheološke zone Narona, s obzirom na to da je u tom razdoblju bilo brojnih i značajnih otkrića na tome mjestu.

Ostaci antičkoga grada Narone nalaze se na prostoru mjesta Vid, na udaljenosti 3 km od Metkovića. Prva arheološka istraživanja vodila su se početkom 20. stoljeća. Karl Patsch napisao je i 1907. godine u Beču objavio prvu monografiju o Naroni. Nakon Drugog svjetskog rata radove su vodili stručnjaci Arheološkog muzeja u Splitu. Ti radovi su se osobito intenzivirali od 1988. godine. U tom razdoblju od posljednjih deset godina postavljena je stalna arheološka zbirka, nastavljeno i dovršeno arheološko istraživanje starokršćanske bazilike i ostataka vile rustike na lokalitetu Bare, nastavljeno i dovršeno istraživanje gradskih bedema u Gornjem gradu (uz cjelovitu prezentaciju, paralelno s podizanjem suvremenog spomenika hrvatskom knezu Domagoju, na najvišoj točki Gornjega grada, ali izvan gradskih bedema), započeto istraživanje gradskih bedema u Donjem gradu, izvršeno arheološko istraživanje velikog dijela rimskog foruma, uključujući i istraživanje naselja koje je prethodilo rimskoj Naroni, a kojega

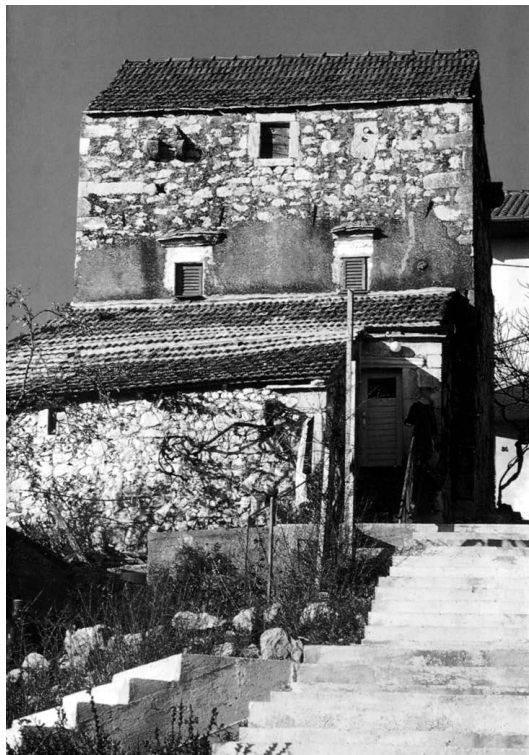

sl.1 Ulaz u selo Vid kraj Metkovića

su ostaci otkriveni ispod razine foruma (sve to na mjestu današnjeg mjesnog trga, zbog čega je promijenjen i smjer ceste koja je tuda prolazila, kako bi se dobio prostor za prezentaciju forumskog sklopa u okviru budućega muzejskog paviljona). Istraženo je nekoliko groblja iz 6. stoljeća, te jedno kasnosrednjovjekovno. Konačno je i u cijelosti istražen rimski hram u čast cara Augusta - *Augusteum*, uz zapadni rub foruma (koji će biti središte spomenutoga budućeg paviljona). Ti opsežni radovi stubokom su promijenili zaštitu i prezentaciju spomenika kulture u Vidu, a u velikoj mjeri su promijenili i s mnogo novih spomenika nadopunili naše poznavanje antičke Narone. (Jedini poznati veliki sklop koji nije bilo moguće dosad istražiti jest sklop starokršćanskih bazilika koje su bile otkrivene u trasi regionalnog vodovoda 1985. godine.)

Antička Narona bila je značajni grad u svojevrsnoj transverzali od Jadrana do Save i Podunavlja, još od vremena kada je u razdoblju helenizma stvorena prva urbanistička struktura, a osobito u doba Rimskog Carstva, kada je Rim širio svoj teritorij i utjecaj do Dunava.

TEMELJNE SMJERNICE. Stoljeće arheoloških istraživanja u Vidu kod Metkovića (arheološki lokalitet Narona),

sl.2 Erešova kula sagrađena na antičkom bedemu

sl.3 Pogled s istočnog dijela Foruma prema Zapadu gdje je bila građevina s mozaicima

a osobito posljednje desetljeće, tijekom kojega je Arheološki muzej - Split proveo izuzetno opsežna arheološka istraživanja, konzervacije i prezentacije spomenika i spomeničkih sklopova, donijelo je na svjetlo dana potpuno nove vrijednosti bogatog arheološkog lokaliteta i učinilo je mogućim novu, kako znanstvenu, tako i muzeološku obradbu Narone i njezinih spomenika.

Polazeći od čvrsto definiranih principa i opsega rada, pridržavali smo se gotovo u cijelosti programa koji smo zacrtali u vrijeme preuzimanja ravnateljstva Arheološkim muzejem i arheološkim radovima u Naroni. Samo jedna točka iz našeg programa nije i ostvarena: istraživanje i prezentacija starokršćanskih bazilika u ex trasi vodovoda (dosadašnji pokušaji rješavanja imovinsko pravnih pitanja te lokacije od oko 2 tisuće četvornih metara nisu urodili plodom).

Takav pristup učinio je mogućim da se Naronu prikaže u nekoliko zasebnih cjelina, od kojih su neke, srećom vrlo velike prostorno a bogate sadržajem svojih spomenika, tako da se uspješno može nadoknadi nesretna okolnost da integralna arheološka zona ovdje nije moguća (za razliku od Salone ili Isse). Naime, unatoč konzervatorskom rješenju o zaštiti, područje Narone je iskorišteno za intenzivnu gradnju. Realno sagledavanje stanja upućuje nas na nužnost prakse koju smo iskazali u proteklom desetljeću i koju valja nastaviti sa sljedećim postulatima:

1. arheološka zbirka na lokalitetu
2. arheološki nadzor nad građevinskim ili zemljoradničkim radovima, kao minimum, kad se već ne mogu uvjetovati arheološka istraživanja; ona bi

ionako morala stopirati sve građevinske radove u pravoj arheološkoj zoni.

3. u nemogućnosti da se stvori cjelovita, stvaranje nekoliko arheoloških zona, koje će - ovisno o nedostatnoj samodefiniranosti spomeničkog sklopa - biti u većoj ili manjoj mjeri ograđene, te će sve zajedno, s arheološkom zbirkom na lokalitetu, odnosno, pojedinim lokalitetima, činiti cjelinu prezentacije antičkoga grada Narone.

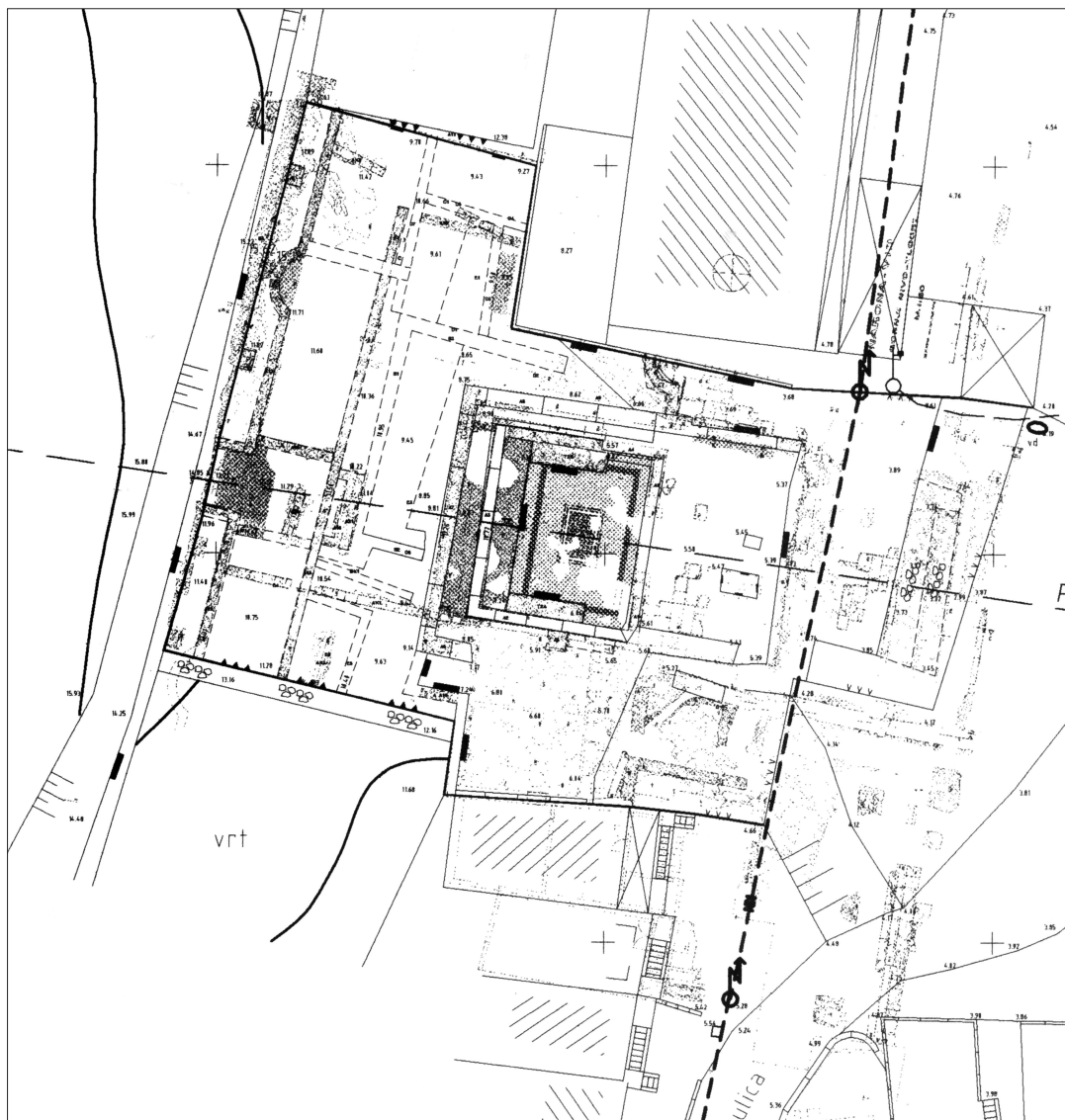
4. ondje, gdje ne postoji mogućnost da pronađeni spomenici budu prezentirani pod vedrim nebom, a gdje ih ima značajnih i u značajnom broju, na samom lokalitetu, odnosno, na više lokaliteta, podignut će se muzejski paviljon. Na taj će se način vrednovati sam lokalitet u svojoj cjelini, izbjegavajući stvaranje muzeja, koji je u takvoj koncepciji samo nužno zlo. Prilika je u Naroni upravo ostaviti ovaj suvremeni postulat.

Dakle, buduća Naronu, funkcionirala bi kao jedinstvena cjelina niza definiranih ili ograđenih spomeničkih sklopova, dok bi se nad nekima koji bi zahtijevali zakrovljenje sagrađio muzejski paviljon.

U ovom je trenutku to kako slijedi:

1. SV. VID
2. AUGUSTEUM - FORUM / AKROPOLA
3. GRADSKI BEDEMI S EREŠOVOM KULOM
4. BAZILIKA I VILA U EREŠOVIM BARAMAMA
5. BAZILIKA U EX TRASI VODOVODA

Na taj način sačuvat će se disperzija turističkih sadržaja

sl.4 Tlocrt Foruma

kako i zahtijeva pristup prezentaciji nekadašnjega grada, te će se izbjeći premještanje spomenika i njegovo smještanje u jedan isključivi arheološki muzej. Osim Erešove kule, postoji u Vidu još niz kuća koje imaju ugrađene antičke spolije i koje mogu poslužiti kao moduli za izlaganje nekih spomenika s njihova područja, ako se za to ukaže potreba, dakle, već izgrađeni “muzejski paviljoni” (od tih je najatraktivnija, danas napuštena i u propadajućem stanju, kuća Markota).

Prema toj koncepciji, gradnja na mjestu “ex Plečaševe štale i gornje njive” nije gradnja arheološkog muzeja Naroni, dakle zgrade u kojoj bi bilo smješteno naronitansko spomeničko blago, već zakrovljenje arhitektonske situacije, bez kojeg ne bi bilo moguće in situ prezentirati brojem i vrijednošću, na tome mjestu nađeno, spomeničko blago. Na taj se način smanjuju troškovi gradnje, projekt je arhitektonski jednostavniji, a ostavlja se mogućnost perpetuiranja takvog modula na

možebitnim drugim lokacijama u Naroni (već sada bi kao mini arheološku zonu trebalo ograditi trapezoidni prostor koji se uzdiže nad “gornjim njivama” do podno crkve Ledene Gospe, što je posljednja dragocjena prilika za cjelovitom prezentacijom značajnog dijela naronitanske akropole - Gornjega grada).

PREZENTACIJA LOKALITETA. Nakon završenih istraživanja i prezentacije vrlo složenog sklopa (poseban elaborat), u obnovljenoj crkvi sv. Vida postavljena je stalna izložba nalaza s lokaliteta a u svezi sa starokršćanskom crkvom, dok je putem panoa prikazana i polikromna fresko krstionica (koja je ostala pod zemljom, dok je na današnjoj razini terena napravljena simulacija s originalnim kamenim dijelovima poligonalnog vijenca), kao i srednjovjekovno groblje koje je nastalo nad ruševinama crkve sv. Vida.

Sve planove uređenja koje je u posebnom elaboratu

sl.5 Otkriće kolosalnog Imperatora

sl.6 dr. Emilio Marin, ravnatelj Arheološkog muzeja Split i voditelj arheoloških istraživanja na lokalitetu Narona od 1995. godine

predstavila Sanda Božić, tada arhitekt u Arheološkome muzeju, bilo je potrebno prilagoditi postojećim uvjetima (prirodni, financijski, tehnički i dr.), prvenstveno najvišoj godišnjoj koti vodostaja Norina. Voda doseže i do 0,8 m iznad nivoa antičkog poda, tj. 0,1 - 0,2 m ispod poda današnje crkve. Ovom činjenicom onemogućeno je svako ukopavanje tj. spuštanje do antičkog nivoa, pa je starokršćanska bazilika prezentirana 1 m iznad svog originalnog nivoa, odnosno na današnjoj koti terena. Najsačuvaniji, a vjerojatno i najzanimljiviji nalaz, oslikana oktogonalna krstionica, ostaje i dalje nevidljiva. Na njeno postojanje ukazivat će samo kameni vijenac (originalni i rekonstruirani dijelovi), postavljen na nivou terena 1 m iznad svog originalnog mjesta.

Starokršćanska bazilika u Ereševim barama, koja je nastala nad ruševinama rimske vile rustike, izvan gradskih bedema, prema jugozapadu, istražena je, konzervirana i prezentirana, premda se nalazi na privatnom posjedu (zasad ta okolnost nije poteškoća). Kako se s razlogom pretpostavlja da su neke spolije u Ereševoj kuli, s obzirom na posjed, iz ove bazilike, bilo bi najprikladnije njima pridružiti i nalaze s istraživanja, tako da ih se izloži u Ereševoj kuli, bude li ona otkupljena. Ova bazilika je u itinereru lokaliteta Narone u svezi s bedemima u Donjem gradu, koje smo također u dobroj mjeri istražili i prezentirali. Moguće je nastavak istraživanja od tih bedema prema bazilici, u tzv. Popovim barama (crkveni posjed), za što voditelj istraživanja ima dozvolu župnika. Mjestimično se istraživalo i u slijedećim, Šiljegovim barama, gdje su također nađeni ostaci rimske vile rustike.

Izuzetno značajan i dobro sačuvan arhitektonski sklop starokršćanskih bazilika (zidovi sačuvani i po nekoliko metara u visinu), otkriven je probijem bagera u trasi regionalnog vodovoda te zaštitnim istraživanjem koje je u ime Arheološkog muzeja iz Splita vodio pok. Frane Buškariol 1985./1986., nije ni istražen, pa slijedom toga ni prezentiran, jer do danas nisu riješena imovinska pitanja. Sklop se, naime, nalazi na oko 2 tisuće četvornih metara privatnog posjeda. Najznačajniji nalazi keramike, stakla, numizmatike i sl. izloženi su u Arheološkoj zbirci Narone u Vidu u posebnim vitrinama (preparator Ika Prpa-Stojanac). Imajući na umu da je tolika množina nalaza bila samo iz vrlo skućenog

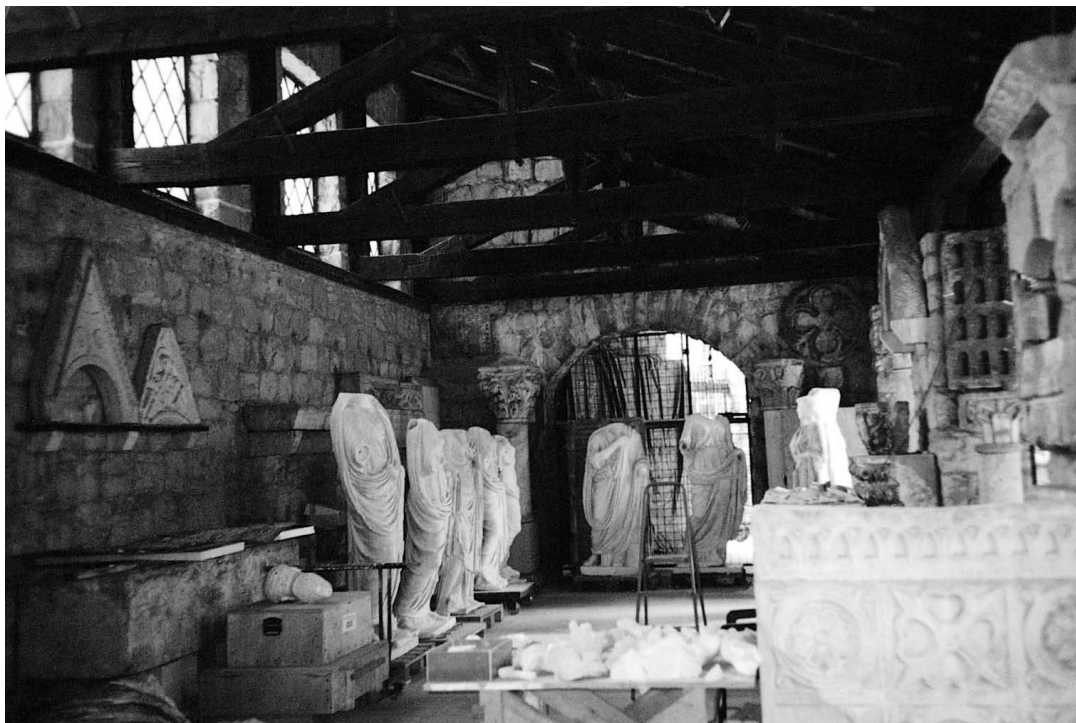
zaštitnog istraživanja same arhitekture, jednoga dana bilo bi je najprikladnije prezentirati in situ, u sklopu paviljona koji bi mogao biti podignut na samom lokalitetu starokršćanskih bazilika.

Erešeova kula - otprilike po sredini zapadnih bedema akropole - sastoji se zapravo od tri zgrade koje su međusobno povezane: sjeverne, koja je najviša i koja je zapravo eponimna: ona se doista doima kao kula, južne, te treće zgrade, koja je između njih. Srednja je naslonjena na sjevernu, a južna na srednju. Dvije manje građevine, južna i srednja, u vlasništvu su Mandice Ereš, a veća, sjeverna, u vlasništvu Mate Ereša, međutim i u njoj mali dio pripada prije spomenutoj. Dakle, do danas su se zadržale u lozi Ereša.

Uspoređujući najstarije fotografije i današnje stanje, ne zapažamo nikakve bitne razlike, osim što su na istočnom zidu južne zgrade dodane (početkom pedesetih godina ovog stoljeća) betonske stube sa željeznim rukohvatom, koje naravno, nagđuju izvorni izgled zgrade. (Tim povodom, dotadašnji prozor je preuređen kako bi služio kao vrata.) Tako možemo sa sigurnošću pretpostaviti da je ovakvo zdanje sagradio don Bariša Ereš 1825. godine. Erešova je kula zapravo najstariji muzej Narone. U njoj je ugrađeno niz latinskih natpisa, dva hrvatska natpisa i više drugih spomenika.

Mišljenja smo da su sačuvane antičke zidine Erešove kule iz 2. st. pr. Kr. One pripadaju četvrtoj, odnosno trećoj kvadratnoj istraženom kuli (računajući od vrha). Te kvadratne kule, pa tako i kula na koju se naslonila Erešova građevina, izlaze su 5,5 m iz linije bedema, dok su u tlocrtu bile oko 7x7 m. (Pravokutna, izdužena, kula, druga od vrha, jest nadodana kasnijem razdoblju obrambenog života Narone.) Linija bedema je bila blago slomljena negdje između posljednje dokumentirane točke na potezu bedema koje smo istražili i kule na koju se naslonilo Erešovo zdanje.

Zbog svega navedenog, trebalo bi otkupiti Erešovu kulu, zaštititi je i pretvoriti je u muzejski paviljon. U njemu bi bila mala recepcija za turiste s mjestom za osvježenje (koje je nužno nakon obilaska, osobito u ljetnom razdoblju), bili bi izloženi nalazi iz bazilike i vile u Ereševim barama, kao i nalazi s istraživanja bedema. Dakle, time bi se uz minimalni trošak, sredstvima

sl.7 Dekapitirane statue julijevsko-klaudijske dinastije trenutno se restauriraju u Arheološkom muzeju Split, travanj 2003.

muzeja, omogućila zaštita i prezentacija same helenističke kule, te bi se dobio paviljon za izlaganje nalaza s potezom bedema.

BUDUĆI MUZEJSKI PAVILJON. Otkriće Augusteuma u Plećaševim štalama 1995. i njegovo istraživanje 1996. bilo je generator ideje o muzejskom paviljonu na njegovoj lokaciji i to iz dva razloga: ostaci arhitekture Augusteuma, osobito ugaoni piloni i žbukane ploče, koje imitiraju mramor (konzervator Borko Vješnica), nužno traže zakrovljenje; pronađena galerija statua julijevsko-klaudijske dinastije, ukoliko se želi njena prezentacija in situ, zahtijeva gradnju muzejskog paviljona, koji će moći pružiti sve uobičajene standarde za skulpturu najvišega ranga vrijednosti (do ispunjenja tih uvjeta, skulpture će biti u Arheološkome muzeju u Splitu na proučavanju, konzervaciji i restauraciji, prema posebno sačinjenom elaboratu). Središnje mjesto koje je Augusteum imao u okviru foruma podno akropole stare Narone, a i imaju ga danas njegovi ostaci u okviru trga mjesta Vid, dodatni je razlog za budući muzejski paviljon. Upravo zbog toga, te kako je on na samome ulazu u mjesto Vid (veliko parkiralište se stvara neposredno pred trgov, prije nego se mostom prijeđe Norin), te kako će sadržavati najatraktivnije eksponate, taj će paviljon biti sigurno najposjećeniji od svih naronitanskih pojedinačnih lokaliteta, pa u okviru njega treba projektirati i glavnu recepciju za turiste. (To je uobičajeno na svim velikim svjetskim arheološkim lokalitetima da su neki dijelovi više posjećeni.)

Oko 10. god. 1. st. pr. Kr. bio je podignut hram koji je služio carskom rimskom kultu. Sačuvao je popločenje

pred ulazom u hram, ulazni prag hrama, zidove hrama u visini od 1 do 3 metra (sa žbukom u velikom dijelu površine dobro sačuvanom), podu hramu izrađen u mozaiku (bijeli s crnom bordurom), svojevrsnu tribinu oko 1 metra koja je išla uzduž hramskih zidova i koja je služila kao postament za hramske kipove. Pronađeno je 16 mramornih kipova, većinom nadnaravne veličine. Ni na jednom nema glave. Međutim, otkopano je nekoliko glava ili njihovih ulomaka. Jedna bi mogla pripadati Germaniku, posinku Tiberija, iz drugog desetljeća 1. st. ili njegovu sinu Neronu, što bi onda bilo iz trećeg desetljeća. Ta skulptura predstavlja vrh antičke umjetnosti svog doba. Glava cara Vespazijana, nađena prije dvadesetak godina, pripada jednoj od statua. Glava carice Livije, koja je nađena prije stotinjak godina i nalazi se u Oxfordu, također je pripadala jednoj od statua u Augusteumu. Kipovi su iz 1. stoljeća, dapače većinom iz prve polovice tog stoljeća, a predstavljali su careve, pripadnike carske obitelji i ugledne predstavnike gradske aristokracije. U hramu su bili i zavjetni natpisi koji označuju privatni kult: dva zavjetna postamenta za kip privatne osobe prikazane u liku božice Venere iz sredine 2. stoljeća. Natpis, odnosno tumačenje kakvo mu se može utemeljeno dati, ukazuje na to da su Venerine statue bile od srebra.

Naronitanski forum imao je dimenzije oko 38 m u pravcu istok-zapad i 55 m u pravcu sjever-jug. Augusteum se nalazi u središnjoj poziciji. U njegovoj pozadini, na prvoj terasi Gornjega grada, nalazi se arhitektonski sklop od dvije apsidalne građevine između je, kojih pačetvorinastih međuprostor točno u osi samog Augusteuma, a i, očito i foruma - trijem. Forum je zacijelo projektiran kao pačetvorina, po

uobičajenim standardima, ali se izgleda spotaknuo o implementaciju u konkretni teren, pa je realiziran s malim otklonom prema sjeverozapadu, kako bi se uskladio s tijekom Narona.

Osnovno je pitanje kakav će biti odnos između muzejskog paviljona i ostatka objekta na nekadašnjem forumu, današnjem mjesnom "trgu" u Vidu. Kolika će biti osmoza između sadržaja unutar i izvan Augusteuma, koji bi trebao biti srž paviljona ako ne i njegova cjelina. Hoće li se sadržaji u paviljonu / Augusteumu učiniti transparentnim, ili će se njihov sadržaj namjerno zatvoriti, poput bisera u školjci? Grosso modo postavio sam žičanu ogradu na gabaritu za koji sam smatrao da treba ući u sastav budućeg paviljona: dio Plečaševa tora, koji je otkupljen, zajedno s "gornjim njivama", plus dio javne površine ispred tora, na trgu, gdje je nekoć bio spomenik u svezi NOB-a.

Ako bi navedeno u donjem registru, dakle bez "gornjih njiva", ušlo unutar muzejskog paviljona, omogućilo bi se budućim posjetiteljima da se nađu u sredini nekadašnjeg dijela foruma pred Augusteumom i u samom Augusteumu, dok bi sve ono što bi ostalo extra muros tog paviljona činilo kontaktnu zonu između tog sjecišta svih spomeničkih tangenata stare Narone, poznatih i istraženih i prezentiranih i onih koji će to tek biti u doglednoj ili daljoj budućnosti. Moj je osjećaj da je bolje da tu osmoza bude što manja, ili da je uopće ne bude. To je praktički jedino mjesto gdje je moguće ostvariti iluziju antičkoga grada bez kontakta sa današnjicom, pa zašto da tu iluziju ne iskoristimo? Vjerujem da neće biti problem zakroviti Augusteum u visinskom gabaritu kakav nam se danas pruža pogledu s mosta preko Norina, odnosno s njegova početka, na mjestu današnjeg trga /starog Forumu/ nekadašnje tzv. Kekovice, što je otprilike visinska točka/kota rimskog Forumu: odatle se pruža pogled preko krovšta (kakvo je bilo?) na monumentalizaciju na prvoj terasi Gornjega grada ("gornjih njiva"). Pod tim krovom mogao bi, dakle, ostati dio foruma i cijeli Augusteum. Granice tog prostora mogli bi činiti zidovi temenosa, svetog ogradnog prostora hrama, koji su sačuvani otprilike u istoj visini kao što su to i zidovi samoga hrama vanjskim oblogama u štuko pločama koje u maniri rimske arhitekture kraja Republike imitiraju mramorne ploče.

Kakav bi bio postav skulptura unutar Augusteuma, drugo je pitanje, i ono nije nužno u svezi s ovim, može se rješavati i odvojeno i naknadno. To će proizaći završetkom studijske obrade i restauracije kipova. Kolosalni August u sredini, njegovi nasljednici na desnoj strani. Livija i carska obitelj s lijeve strane. U svakom slučaju, ja nisam za to da 2000. godine obnovljamo Augustov hram! Mi želimo podignuti muzejski paviljon u kojem će biti predstavljen *rise and fall* Augusteuma. Zato će se prikazati i kako se nad porušanim Augusteumom i prvom terasom akropole, nakon stoljeća zaborava, pokopalo tijekom cijelog 6. stoljeća.

Alternativno, čitav sklop može ući u sastav paviljona, dakle, biti zakrovljen. Na taj način dobila bi se mogućnost smještaja i recepcije s izložbenim prostorima i depoima. Naime, za ovu alternativnu koncepciju bitan element koji zapravo sve određuje je niveleta prve terase akropole na kojoj su sagrađene apsidalne konstrukcije. Ta niveleta bi bila prvi kat muzejskog paviljona. Ono što ostaje ispod nje - predaugusteumsko vrijeme - bilo bi u prizemlju muzejskog paviljona, iza i do samog Augusteuma. Prvi kat paviljona sadržavao bi djelomično rekonstruiranu apsidalnu konstrukciju, sad je možemo definirati: to je trijem koji je oblikovan potkovičasto, naglašenim središnjim dijelom u osi foruma i Augusteuma; simetrično su dva trijema, svaki s apsidom, otvoreni prema forumu. Pretvaranje čitave ove terase u prvi kat muzejskog paviljona omogućilo bi stvaranje velike izložbene dvorane u kojoj bi se izložili spomenici koji su nađeni u ovom aurealu (forum-Augusteum-akropola) iz vremena Augusteuma (osim same galerije kipova, koja bi, naravno bila prezentirana u samom Augusteumu), dok bi oni iz vremena prije Augusteuma bili izloženi u prizemlju paviljona (helenističko-republikanski nalazi). Pruža se time rijetka mogućnost da i tzv. sitni materijal (keramika, staklo, numizmatika) bude izložen u svom vremenskom i prostom kontekstu! Osim takvog materijala, tu su i kameni spomenici: rostra, oltar kojega je dio trenutno uzidan u most prema Sutonu, natpisi koji su nađeni na tom prostoru, a koji govore o graditeljskoj djelatnosti i munificijencijama. Razmeđe prvog milenija prije Krista i prvog milenija poslije Krista bit će materijalizirano tim podom koji će dijeliti prizemlje i kat muzejskog paviljona - to je "milenijski" rezultat koji nam pruža gradnja muzejskog paviljona po ovom konceptu.

Razine u budućem paviljonu bile bi u osi Augusteuma kako slijedi:

1. forum, koji je popločan;
2. predvorje Augusteuma, koje je popločano, s njegovom unutrašnjošću, koja je s mozaičkim podom: na njemu je kameni cipus s natpisom u čast božanskog Augusta, na kojem je, prema mojoj interpretaciji bio procesionalni Augustov kip ili vaza; lijevo i desno od njega bila su u 2. st. postavljena dva postolja za kipove privatnih osoba u obliku Venere;
3. tribina u Augusteumu, koja je građena u dvije faze: na njoj su mramorni kipovi julijevsko-klaudijevske dinastije, u sredini s kolosalnim 2,9 m visokim Augustom i do njega 2,6 m visoki Tiberije; još dva cara su tu: Klaudije i Vespazijan, kojemu se od tih jedinom sačuvala glava. Napomenuti je da je originalna glava Augustove žene Livije u Oxfordu, te da mi posjedujemo gipsanu kopiju, kao i da je torzo, po mojoj hipotezi, Tiberija, posuđen Arheološkome muzeju - Split od Opuzena (tom opuzenskom originalu, mi smo na Augusteumu pronašli pterigu, dio imperatorske odore s postoljem). Valja voditi računa da neki od kipova nema-

ju sačuvan oslonac, pače čak i sam August nema sačuvane noge (visinu, koju smo prethodno naznačili, proračunali smo rekonstruirajući idealnu visinu kipa.) Također, znatan broj ulomaka ne može se spojiti s kipovima, pa će biti prikazani odvojeno. Način konzervacije je potpuno utvrđen, potvrđen od više eksperata iz svjetskih centara, te je konzervacija u tijeku (vodi I. Donelli). Način restauracije nije još u cijelosti utvrđen, za sada se spajaju dijelovi koji se izravno sastavljaju. (Želi se postići da statue mogu biti, kao galerija ili pojedinačno, izlagane na nekoj izložbi, a i u samom budućem muzejskom paviljonu.) Analize mramora su u tijeku, uključujući i kamenolome iz kojih potječu. Proučavanje statua, temeljem dogovora Arheološkog muzeja - Split s Arheološkim muzejem - Zadar i Autonomnim sveučilištem u Barceloni je u tijeku (E. Marin, Marija Kolega, Isabel Rodà, Amanda Claridge);

4. podnica koja je u hodniku između Augusteuma i njegova temenosa, koja je napravljena uz sustav odvodnje oborinskih voda;

5. podnica terase s trijemom, koja je pri vrhu sačuvanog temenosa: prvi kat muzejskog paviljona s izložbom nalaza iz razdoblja 1.-4.st. (Nalaze obrađuju kustosi Arheološkog muzeja - Split M. Bonačić-Mandinić, J. Mardešić, Z. Buljević, S. Ivčević, A. Piteša.) Pri vrhu ovog kata, tj. u njegovu gornjem dijelu (tako da zadržimo ovu jedinstvenu mogućnost prezentacije vertikalne stratigrafije) prikazati groblje 6. st. nad porušenim ovim dijelom Narone, te jedan zid, koji je mogao nastati i nakon tog groblja, dakle u ranom srednjem vijeku, pa bi onda bio najmlađi nalaz u sklopu;

6. terasa nad prvim katom muzejskog paviljona, tj. razina sljedeće terase akropole: prvi kat paviljona mogao bi imati visinu na kojoj je sada druga, sljedeća, terasa akropole; na toj terasi, pod vedrim nebom, mogla bi biti kafeterija i vidikovac. Odatle bi se pružao pogled na Donji grad, ali i na Gornji grad, pogotovo ako/kad u budućnosti budu otkupljivane i istraživane i sljedeće terase akropole Narone.

Razine u osi sjeverno od Augusteuma, između temenosa i susjedne kuće Bukovac bile bi:

1. isto kao gore, uključujući po toj razini i apsidalnu građevinu (kuriju?)

2.,3.,4. vjerojatno će biti jedinstvena razina: vrijeme predaugusteumsko, dakle 2.-1.st. pr.Kr. (helenizam-republikansko razdoblje) sa svojih nekoliko faza. Ovo će, najvjerojatnije biti jedinstveni izložbeni prostor u kojem će biti prezentirani helenističko-republikanski nalazi. (Nalaze obrađuju kustosi Arheološkog muzeja - Split M. Bonačić-Mandinić, J. Mardešić, Z. Buljević.)

5. isto kao gore

6. isto kao gore.

POSTOJEĆA ARHEOLOŠKA ZBIRKA. Nalazi se u prizemlju Osnovne škole u sadašnjem postavu deset godina. Prema ovom konceptu, ona ne bi bila napuštena ni rasformirana. Neki bi njezini dijelovi ušli u sastav budućeg muzejskog paviljona (ili budućih muzejskih paviljona), dok bi preostali dio i dalje bio ovdje izložen, uključujući i njezin lapidarij. S vremenom će ona postati poglavito studijska zbirka, dok će turisti posjećivati glavni muzejski paviljon, ako i kad budu podignuti, kao i same spomeniče sklopove.

Sada se zbirka sastoji od velike izložbene dvorane, radne prostorije i malog depoa, sa sanitarnim čvorom. U velikoj izložbenoj dvorani dio predmeta je izložen u slobodnom prostoru (kamen, amfore, panoj), a dio u vitrinama. U jednoj velikoj vitrini izloženo je najvrjednije od starog fonda, s dodatkom jednog para fibula koje smo pronašli na tzv. gotskoj nekropoli. U drugoj velikoj vitrini i u vitrinama koje su postavljene iza zid nalaze se eksponati koji su izabrani od nalaza prigodom zaštitnih arheoloških radova u trasi regionalnog vodovoda na područja prostiranja starokršćanskih bazilika.

Arheološka zbirka i lokalitet Narone imaju i dvojezični (hrvatsko-engleski) vodič za posjetitelje, te hrvatsku i englesku videokazetu *Ave Narona*.

Po svemu sudeći, opisani prostor mogao bi funkcionirati kao arheološki park i privlačiti velik broj turista - hodočasnika zahvaljujući također i blizini Međugorja, kamo hodočaste tisuće ljudi iz cijelog svijeta. Međunarodna suradnja, toliko dobrodošla u arheologiji, mogla bi se proširiti i na područje ornitologije. Grad Metković, naime, u posjedu je ornitološke zbirke s primjercima neretvanskih močvara. Riječka dolina, koja se proteže 20 km, stanište je poznato od ranog 19 st. po bogatstvu ptičjih vrsta. Močvara je opkoljena visokim planinama. Plodno tko i pogodna klima potiču razvoj poljodjelstva. U selu Vid može se uživati u slikovitom Norinu - pritoku Neretve (antičko ime Naron). Tako se akcija zaštite i izlaganja kulturne baštine u Naroni može uskladiti s iznimno zahtjevnim projektom zaštite okoliša.

Napomena: Tekst *Narona - projekt uređenja arheološkog lokaliteta s muzejskim paviljonom* je napisan u rujnu 2000. godine kao materijal potreban za raspisivanje natječaja za idejni projekt Muzeja Narone, za dio koji je u sastavu i nadležnosti Arheološkog muzeja Split.

NARONA - THE PROJECT FOR DEVELOPING THE ARCHAEOLOGICAL SITE WITH A MUSEUM PAVILION

Croatia has numerous archaeological sites that have been explored since the 19th century. The Archaeological Museum in Split, the oldest Croatian museum, is charged with caring for three very important sites: Salona, Issa and Narona.

The remains of the ancient town of Narona are located at Vid, three kilometres from Metković. Ancient Narona was an important town on the route from the Adriatic to the river Sava and the Danube plain from the time when the first urban structure was created in the Hellenic period, and especially during the period of the Roman Empire, when Rome extended its territory and influence all the way to the Danube.

A century of archaeological exploration, which was especially intensive over the past decade, during which time the Archaeological Museum from Split carried out extensive archaeological exploration, conservation and presentation of monuments and monument complexes, brought to light completely new values of the rich archaeological site and enabled a new scholarly and museological treatment of Narona and its monuments.

The discovery (in 1995) of the Augusteum, a temple that served the imperial Roman cult approximately 10 B.C. and its exploration (in 1996), when a gallery of statues from the Julian and Claudian dynasties were discovered, served as an impetus for the idea for building a museum pavilion.

In this text the author outlines the concept according to which construction at the site of the former stable of Plećaš and the upper field would not represent the building of the Narona Archaeological Museum, a building to house the Naronian treasures, but the roofing over of the architectural situation, without which it would be impossible to present, on location, the monumental treasures found at the site in any great number or in their full value. In this way the costs of construction would be smaller, the project would be architecturally simpler, and we would have the possibility of perpetuating the model at other potential locations in Narona. This approach would enable Narona to be presented in several separate entities, some of which are spatially large and contain a wealth of monuments; this would successfully compensate for the unfortunate situation that it is impossible to have and integral archaeological zone here (in contrast to the situation in Salona or Issa).

All things considered, this location could function as an archaeological park and attract large numbers of tourists - thousands of pilgrims from all over the world that pass nearby on the way to Međugorje. International cooperation, which is indeed welcome in archaeology, could be extended to the field of ornithology. The town of Metković holds an ornithological collection with species from the Neretva swampland. In this was the drive to protect and present the cultural heritage at Narona could be brought in line with the exceptionally demanding project of preserving the environment.